

elvégezni. A materialista földrajz bizonyítja, hogy a föld természetes adottságai (klíma, felszín stb.) nem ~~változnak~~ ugyan lényegesen, de annak hatásai különbözők az egyes karokra. Különböző korok termelő módja viszont rányomja bélyegét a földrajzi tényezőkre. Ha a társadalmi hatóerőket és azok irányait és hatásait is hasonlóan felismerjük, mint a természeti erőket, akkor módunkban lesz azok helyes irányát is megszabni.

B Ű N T U D A T (I I I .)

Irta: REMENYIK ZSIGMOND

Főzik az ebédet a vendégek számára, illő tehát, hogy szétnézzek a konyha táján. Mélyrenyuló, barnafalu konyha ez, középen nagy, kőből és vályogból megépített tűzhellyel, a fal mentén barnáramázolt konyhabutorokkal, nyáron nyilván sok léggel és kibírhatatlan hősséggel. Régi ez a konyha, akár a ház. Sok ember és állat, kutya, macska, ur és cseléd jutott táplálékhoz egy évszázadon át erről a konyháról, voltak akik meg is hiztak rajta, különösen ha az étkek javát fogyasztották. Mondják, soha husz személynél kevesebbre nem főzött a szakácsné, mindig számíttva arra, hogy beállít egy kujtorgó vendég, egy utbiztos vagy valamelyik tanyáról egy cseléd. Kocsis, kertész, még ha koszt nélküli bérrel is volt felfogadva az illető, különösen esténként, a konyhára mindig beállított, az ajtónál megállt és nekidült a falnak, Ott állt addig, míg az uraktól le nem hozták a tálát, míg nem kotort egy cseréptányért a szakácsnő elő és meg nem töltötte levessel vagy főzelékkel, tésztával. Mi fent a lakásban ezüsttel terített asztalnál illemesen ettünk, lent a konyhán pléhkanállal, villával és fanyelű késsel falatoztak a cselédek, hatalmas szelet kenyereket vágva, kíváncsian és visszafojtott lélekzettel figyelve a mindig széles szakácsnő minden mozdulatát.

Ahogy visszaemlékezem most a konyhát szemlélve, gyerekkoromban ha hazavetődtem, esténként mindég a tűzhely mellett ültem. Hiába küldözgettek a lakásba fel a cselédek, egyik érdekes dolgot találtam ki részükre a másik után, csak hogy közöttük maradhassak. Ha délelőtt megéheztem, fogtam a spájzkulcsot, lementem a konyhán és a cselédszobán át a spájzba, vágtam magamnak kolbászt vagy szalonnát, és úgy álló helyzetben elfogyasztottam a cselédszoba asztalán. Délelőtt a cselédeknek nem járt ennivaló, a szakácsné még csak mártogathatott, kóstolghatott, a szobalány is levághatott sebtiben egy karéj kanyeret és elfogyaszthatta munka közbe, amikor főzött vagy takarított. De udvaros gyerek, kocsis, kertész, ezek reggel ettek egy keveset, munka közben éheztek egészen délig, és déltől estig megint nem jutottak ennivalóhoz. Amikor a konyhára bejöttek és ott látták, hogy valaki evett, megnézték merően a leszelt szalonnadarabot, kolbászt és vajaskanyeret, közben kirakták a kannából a szenet és a kosárból a fát, vízzel megtöltötték a kondért és csak nyeltek egy nagyot. Talán én voltam: az egyetlen, aki észrevette ezt. Nem ment le a torkomon többet egyetlen falat, akkor is otthagytam az ennivalót, soha többet nem tizóraiztam. Meg lehetett volna tenni eféle félelmetesen visszhangzó lelkiismerettel, hogy elvonultam volna valahová enni, de mindenféle szempontból méltatlannak tartottami volna ezt.

Bizony, a cselédek, akik a konyhán éltek és dolgoztak, nem sok nyugalmat leltek. Mindig korán kellett kelniök, reggel ők voltak, akik

begyujtottak, kitakarítottak, pucoltak, ebédhez terítették, főztek, elmosogattak, ebéd után, ha már egyáltalán **semmi munka** nem akadt, mint tegyük ablakpucolás, mosás, vasalásnál segédkezés, pucolták a rezeket és az ezüstöket. Este tíz, tizenegy óra volt mire feküdni tértek a cselédszobába. Napközben még ruhát is pucoltak, szőnyeget vertek, mindig volt a háznál, aki valami kedvtelésért vagy kívánságból megugratta őket, néha hárman is kiabáltak valamelyik cseléd után. Sokan mozogtak az udvarban, cselédeken kívül aféle udvaros cigányok is, akik vágták a fát, és csak késő délután vagy estefelé szabadultak munkájuktól. A disznókat is etetni kellett, már legalább is azokat, amelyek bent hiztak a házi használatára, ellátni a parádéslovakat és megfejni az udvar szükségletét biztosító teheneket. Ezek a kintlakó cselédek aránylag korán lepihentek, nyolc órakeresztül mehettek az istállóba vagy az ólba, ha éppen cigányok voltak, mehettek ki a cigánysorra, ahol vályogból épült házacskájuk állott. De a szakácsné és a szobalány csak későn pihenhetett. Viszerek dagadtak ezeknek a szakácsnéknak és lányoknak a lábain, sokszor, ha egy pillanat idejük maradt, nappal is csak leültek egy konyhaszékre és fájósan nyomogatták lábukat. Fából faragott parasztágyban hált a szakácsné, rossz, kimustrált diványon vagy tábori ágyon a szobalány, ha volt még más cseléd is bizonyos időközökben a konyhán, az földreterített szalmazsákon hevert. Dadánk is diványon feküdt, ez a dada aránylag a többiekhez viszonyítva keveset dolgozott, még a mosogatásban sem segített, állítólag, a legenda szerint szerette az italt és kártyázott a ház körül foglalatostkodó kőművesekkel. Ő maga is hajtotta a többi cselédeket és ha a végén már úgy látszott, hogy nincs módjában kitérni bizonyos munka alól, összecsőditett bennünket kisgyerekeket és a számárcosin messzire kihajtatott.

Hogy mit álmodtak ezek a lányok és ezek a szakácsnék éjszakánként a keményrenyomott szalmazsákos ágyban és a rozzant diványokon, hűség-ről álmodoztak-e vagy egy heti pihenőről inkább, az alig vitatható. A házban mindenki ruganyos ágyban aludt, megvetett ruganyos ágyban, csoda-e hát, ha angyalkákról, virágos rétekről álmodtak a ház lakói, ha álmukban zenét hallottak és madarak csicsérgését, patakok csobogását, ugyanakkor, amikor a szakácsné kutyaugatásról álmodott, lábszaggatásról, koldusokról, legfeljebb processziókról és bucsujárásokról. Soha egy szabad napjuk nem volt, legfeljebb vasárnap délután háromtól hétig, ha ugyan nem volt a háznál vendég vagy társaság. Egy napjuk nem volt szabad, sem nekik, sem a gazdasági cselédeknek, béreseknek, kocsisoknak, ha nyáron nem is lehetett, de télen, amikor lehetett volna. Egy cseléd sem élvezte azt, amit élvez az utolsó adóhivatali szolga, egy évben nyolc nap fizetett szabadságot. Ünnepeken még rendszeren több dolguk volt, legalább is a házi cselédeknek. Hogy nem hiztak meg, hogy nem látott még senki sem kövér gazdasági cselédet, annak nyilván a megfeszített munkán kívül a táplálkozás is az oka. De hogy látott volna valaki pihenő és szabadságot bérést vagy gazdasági cselédet, föltéve ha nem az anyja vagy az apja, testvére halt meg a tizedik faluban, ilyenről józan ésszel senki sem beszélhetett, nagyobb joggal beszélhetett már akkor szárnyas kutyákról, hétfejú sárkányokról és kutyafejű tatárokról, mint kialkudott pihenésről és komencióba betudott szabadságról.

Sokszor megtörtént, hogy ezek a cselédek loptak és ellentálltak az urnak vagy az ur megbizottjának. Mesélik, mindig voltak a környéken cselédek, akik nekitámadtak a béresgazdának, megtámadták az ispánt, sőt sokszor a földesurat is. Volt eset, hogy a földesur lelőtte a cselédet, tárgyaláson kisült, hogy az ur joggal használta a fegyvert, mégis az ur a

tárgyalás után sokáig bujdokolt, egyik tanyáról a másikra járt, soha egy lépést nem tett revolver nélkül és este sötétben sohasem, hagyta el házát. Ha loptak a cselédek vagy eltűnt bebizonyítatlanul valami a ház körül, megjelent a csendőr és sorbavette a siránkozó asszonyokat. Sokszor előkerült a láda aljából a vaj, a köcsög zsír, tojás, sokszor megtalálták a gödörben a csirketollakat, ilyen esetben nem sokat mondhatott a cseléd. Ha tudott egyről, másról, dohánycsempészséről, ami folyt szanaszét a tanyákban, ő is bemártotta az urat, vagy az ura ispánját, de bizonyításra eféle esetekben már nem kerülhetett a sor. Lázadó, hűtlen cseléd vádaskodásának minősült eféle esetekben az egész, a cseléd vagy megbánta bűneit és megjavult, legalább is kényszeredett helyzetében javulást ígért, vagy fogta magát, és miután kitöltötte a büntetést, megindult egy rossz szekér nyomában, hogy új uraság és új cselédi munka után nézzen.

Ülünk a hosszú ebédlőasztalnál és szemlélem ezt a bajait látszólag semmibevevő családot. Két öcsémet, akik tehetetlenül élnek a tönkrejutott birtokon, és anyámat, aki beteg, anélkül hogy kóros nyavalyáját módjában állana gyógyíttatni. Sokszor, bizony, mint ahogy mondják, annyi pénz sincs a házban, hogy a levelet postára adhassák, újságra sem tudnak előfizetni, a rádiókészülék az egyetlen csupán, ami közvetíti részükre e nyomorult világot alakító kózsá **híreket**. Pedig ez a generáció, már mint a mi generációnk, már nem duhajkodott, legalább is két öcsém soha, szerény és igénytelen szórakozásaik nem multák felül az átlagosat, nem giráltak könnyelmű cimborák részére váltót, nem ittak és itattak pezsgőt, nem tartottak ribancot, nem kártyáztak nagy tételekben és nem lóversenyeztek. Majdnem azt lehetne mondani rájuk, hogy dolgoztak, télen és nyáron, egész éven át. Közvetlenül a ház sorsáért alig okolhatók. Traktorral dolgoztatták a földeket, műtrágyát alkalmaztak és szerződéseket kötöttek ipari növények és olajos magvak termelésére, ami már legalább is félig korszerű. A gazdaság tartozásait pontosan fizették, amíg megvolt ennek a lehetősége, inkább maguk kopott ruhában jártak, társadalmi osztályukhoz méltatlanul, hónapokig **ki** sem mozdultak a faluból, csak-hogy költeni ne kelljen. Gyomláltak és ástak a kertben, amikor már kénytelenek voltak elbocsátani a kertészt, egyszóval napi nyolcvan fillérért, egy pengőért dolgoztak, mert ennyit tett ki napra átszámítva a kertészi fizetés, akinek munkáját ők maguk pótolták munkájukkal. Diplomáik haszontalanul penészednek valamelyik asztalfiókban, ügyvédi felszólítások, árverési hirdetések, adófoglalások rongyai mellett, ezáltal birtokon belüli voltak alig jelent többet, mint szükös megélhetést.

Bizony nem egyetlenek ők ezen a földön, akik eféle, félig paraszti sorsban élnek, disznósörtés kalapot viselő, nyegle magatartású és népet, parasztot, cselédet emberszámba alig vevő karikaturák mellett, akik vastag botot lóbálva sétifikálnak a dunaparti korzón vagy szerepelnek otromba szindarabokban és dilettáns regényekben. Hogy szeretik-e a földet, az alig vitatható, nyilván nem szeretik jobban, mint ahogy megérdemli, alig hihető, hogy telementárisan élne bennük a föld imádata, a „vér mitosza”, és eféle egyéb badarságok. Szeretik a földet, mert ahhoz értenek, nyilván átkozzák is, ha nem hozza meg a termést, ha nem termi meg az adót és a kamatokat. Magatartásukban amit elárulnak a föld iránt, mégsincs meg a tanítók iskola iránt megnyilvánuló utálata. A cselédek iránt nincs meg bennük az a gyűlölet, amit az ember, ha hivatalokba megy, mint reklamáló vagy beidézett fél, letagadhatatlanul lát a tisztviselők szemében. Végig a járásban, azon túl a megyében és végső fokon az egész országban nem ők az egyetlenek, akik ebben a félparaszti

sorsban élnek, kiszolgáltatva bankoknak, részvénytársaságoknak, akár-csak akármelyik paraszt.

Általában a középbirtokos nemesség mindig az volt a magas arisztokrácia, ezerholdas hitbizományok, grófok és bárók szemében, ami a nagyparaszt előtt volt a kisparaszt. Ezen a sikon sorsuk majdnem egyező, amikor a hitbizomány, a gróf és a püspöki uradalmak gőzekével szántottak, a középbirtokos ökrökkel műveltette a földet, és az adózás szempontjából is aránylag több terhet viselt. Paraszti származású tanyagazda volt a megbízottjuk cseléddel és béressel szemben, összeköttetések legfeljebb a megyéig értek, az állammal és minisztériumokkal való kapcsolataik labilisak voltak és alig érdemlegesek. Politikai vonatkozásban ritkán, akkor is tartózkodóan vállaltak szerepet, ezt hagyták nagyszájú ügyvédeknek, városi szőlőbirtokosoknak, akik azután később politikai összeköttetéseiket ismét nem a részükre hasznosították. Püspökségek, érsekségek és grófi birtokok intézői éltek körülbelül azon a nívón, ahogy élt a multban is egy középbirtokos, annyival jobban ugyan, hogy nem volt kockázatuk termést és állattenyésztést illetően, ha elverte a püspök földjét a jég, ha kikaparta a dohányt a lótetű, ha elhullott a birka, legfeljebb a püspök vagy a gróf volt kénytelen összbhuzni magát, az intéző álmát mindez nem zavarta. Egy jégveréses esztendő, egy marhavész, aszály a középbirtokost azonban éppúgy gazdasági biztonságának alapjaiban rendítette meg, akár a kisparasztot, aki pár hold földjén peszmetelt és tiz birkájának, tehenének és két pókos lovának hajtott hasznából élt.

Igényessége sem volt számottevő. Városokban, népet alig ismerő körökben minduntalan lehetett hallani ezt, „jó annak a parasztnak, az nem él igényesen, semmi kívánsága nincs, azt sem tudja, mi az a kultura, megvesz magának egy pár csizmát két évre és mégha többje van is, megél szalonnán, kenyéren és vizen.” Mindenki tud eseteket, végnélküli bornirt történeteket egy bizonyos parasztról, aki ládafiában gyűjtögeti a pénzt, minden garast fogához ver, rongyosan jár és füstölt kolbászt eszik. Nem olvas, nem ír, nem jár koncertekre, nem is kívánczik ki fatornyos falujából, éktelen ordításba csap, ha az orvos megfürdeti, élete babonával, tudatlansággal és naiv meseképekkel vagy rémlátásokkal teli, egyszerűen él ahogy él, a legenda szerint boldogan, mert igénytelenül és tudatlanul. Akinek csak egy csepp esze is van, jól tudhatja ezeknek a valóságot merőben átformáló és minden felelősséget elhárító, megnyugtató meséknek az okát. Valóban, nem ír és nem olvas a paraszt, koncertre sem jár, esetlenül áll meg a parkettes szoba közepén és a fürdőért nem igen lelkesedik, de ez mindent inkább jelent, mint a kultura és civilizáció iránti alapvető utálatát. A földdel kapcsolatos, vidéki formákban élő, kulturából és kényelemből inkább kiszorított, mint attól megcsömörített embereknek tartózkodása nyilvánul meg ebben a magatartásban is, azoké az embereké, akiket nem annyira kívánságaik és vágyaik, mint inkább gazdasági állapotaik még a középszerű és az intézményesített kultura nívója alá is süllyesztettek.

Végső fokon ez a birtokoló nemesség sem volt vágyaiban és életformáiban a paraszttól sokkal igényesebb. Ritkaság volt fürdőszoba nemesi kuriákon, fürdőszoba és angol klozett. Napilap ugyan járt minden valamirevaló házba, de végeredményben mikor jelentett kulturát a napilap? Ha egy vidéki birtokos kimozdult néhanapján a házból, vonatra ült és ügyeit elintézni vagy szórakozni ment, vajjon kikötött-e koncertteremben vagy az Operában? Elment a *Kis Komédiába*, kiélvezte a kabarék szemét műsorát, ha egyedül legénykedett kísérelés nélkül, végigjárta a divatos lupanárokat, ha volt pénze meglátogatta az orfeumokat, moziba

ment vagy mulatóba, vásárolt könyvek helyett fejfájást, esetleg nyavalyákat vitt békés falusi otthonába haza, muzeumok helyett kávéházba járt és ha nyár volt éppen, kiment az Állatkertbe, vagy a Vurstliba és megnézte a törpéket. Otthonát éppugy színes olajnyomatok díszítették, akár a zselléparasztét, legfeljebb aranyosabb keretekben. Lovagiassága a pusztai szegénylegényének lovagiassága volt, amiben viszont a paraszt sem maradt mögötte soha. Ami kevés különbség volt eféle középbirtokos úri nemes és paraszt között, azt az a pár száz hold szikes, lapályos, dombos, náddal, sással, rétiszénával benőtt föld töltötte ki, ami a parasztok: földnélküli háza végiben vagy pár holdacska szántójának szomszédságában elterült.

Mikes Kelemen törökországi levelei, az Ember Tragédiájának amatőr kiadása, és egyéb más eféle diszes kiállítású albumok a diszei a könyvtárnak. Könyv van ugyan elég, de igénytelenül összeválogatva, mintegy rapzodikus szertelenséggel és meggyőződés nélkül. Detektívregények, filléres sorozatok, mindez már újabb akvizíció. De sok helyen még ez sincsen, a könyvesszekrény egyszerűen ismeretlen és haszontalan butordarabnak számít, ami elveszi a kredenc és a hintaszék elől a helyet. Általában a könyv nem olyan eszköz, amit ezekben a vidéki úri házakban gyakran kézbevettek volna, szívesebben ültek ebben a házban is kártya mellett vagy töltötték el az időt ostoba vendégeskedéssel.

Örökhatározó nagybátyám volt az egyetlen, aki egyedüliségében, paraszti gazdaasszonya mellett estéit nyilván könyvek társaságában töltötte, ha nem lógtak nyakán ingyenélő és mulattató cimborái. Mindezt csak rekonstruálhatom vastag, kartonba kötött feljegyzései nyomán, amiben olvasmányait számontartva, hátrahagyott. Termett a föld még az ő korában, egyedül élt, így tehát nyugodtan olvasható. Mint jegyzeteiből, olvasmányainak kommentárjaiból látható, Széchenyit olvasta visszatérő rokonszenvvel, Berzsenyit, Horáciust, Plautust, Goethet, Schillert, Voltairt, kívülük még egyéb latin, görög és német klasszikusokat. Különösen vallástörténeti vonatkozású dolgok érdekelték, de érdeklődése nem volt a jelek szerint szűkkörű, kiterjedt az építészetre, a politikára, képzőművészetekre, nemzetgazdaságra és pedagógiára is. Vastag kötetének első lapján a tájékozódást megkönnyítő jelek értelmezése látható, egy pipa, egy dohánylevél, egy lobogó gyertyaszál, csupa ősi és értelmet nem nélkülöző jelek, bármilyen vonatkozásban is. Archaikus betűi könnyen olvashatók, gondolatmenete józan és pátosznélküli. Egy, a világtól elvonult, nyilván szóval ember kommentárjai ezek olvasmányairól, nem holmi kalendáriumokról, hanem saját idejében korszerű eszmékről, egy végeredményben süket visszhang, amely a falu sáros és sötét vályogházai között megrekedt.

Mint ahogy a falrafüggesztett, selyemre nyomott cimere hirdeti, élt 49 évet. Halálával kiköltözött a házból Voltaire, Rousseau, Goethe és Széchenyi szelleme, helyet adva későbbi generációk folyamán Jókainak, Gárdonyinak, Herczegnek, Fantomasnak, Monte Cristónak, filléres szerelmi, kaland és detektívregényeknek. A biztonságos idők elmúltával ügyvédi felszólításoknak, adóárverést hirdető végzéseknak, foglalásoknak, részvénytársaságok pereskedő felszólításainak, olajszámláknak, traktorvitáknak, hirdetményeknek és kimutatásoknak. Bevonult a házba a *Nagy háború képes krónikája*, és egyéb efajta szemét, kiszorítva a könyvesszekrényből, a polcokról és állványokról Berzsenyit, Plautust, Kossuthot, Heinét és Horácot.

Minden, ami legalább ha beteljesedést nem is, de legalább értelmet

adott egy letűnt kor szellemi és gazdasági áramlatainak, akár egy bolondos kerti manó, az idők sodrában elmerült. Örökhagyó nagybátyám halála után, még a múlt század végiben, elmaradtak a patinás cimborák, átadva helyüket biztosítási ügynököknek, kataszteri földmérőknek, utonálló parasztot kajtató csendbiztosoknak, később a háborús években minden rendű és rangú katonai alakulatoknak, a háború utáni megszállóknak, rendtelenségnek és a falu életét megbolygató anarkiának. Emlékezem, ebben a szobában, melyben a terjedelmes könyvszekrény áll, üldögélt gyakran bozontos szakállal, ijedt tekintetét a falakra szegezve apám, hosszú heteken keresztül, ahogy visszatért a háborúból. Itt sétált éjszakánként, ha aludni nem tudott egy részére távoli és idegen élmény után, amit a háború jelentett, pokolian szaggató fájással fejében, figyelmetlenül és idegeiben soha el nem alvó rémülettel. Ide hozták két karjánál fogva vezetve apám egyik testvérét, végleg megzavarodva szegényt, szintén a háború alatt, katonaruhába öltöztetve, csörgő kitüntetésekkel mellén és gyógyíthatatlan zavarral fejében. Nem szólt egész nap egy árva szót sem, hiába fordultunk mi gyerekek, akiket szeretett, hozzá, csak bámult és értelmetlenül lesett. Alig mozgott a nyelve és minduntalan összetévesztette a tárgyakat, az arcokat és a fogalmakat. Nyugodt világban hallatlanul mulatságosuk tűnt volna eféle bohókás magatartás, különösen magunkfajta gyerekek előtt, de a helyzet abszurditása megrémisztett mindnyájunkat, kimentünk a kertbe és amíg szegényt fel nem rakták a koscsira, hogy elvigyék a vendéglátó házból, elő sem jöttünk.

Mi természetesen kétségbe voltunk esve és a méltatlan sorsot emlegettük. Nem láttunk tovább az orrunknál, magunk okozta és magunk kívánta állapotunkat aképpen értelmeztük, akár a babonás ember a csodát. Nem mutattunk hajlandóságot arra, hogy az uralmon lévők logikusan bekövetkezett sorsát függetleníthetetlennek lássuk az általunk kihasználtak életétől, sohasem emelkedtünk arra a magaslatra, ahonnan az általunk birtokolt föld, hatalom és előjog annak látszik, ami, tehát sohasem közösséget és népet megerősítő eszköznek, hanem népet és közösséget elnyomónak. Ha beteg volt házunkban valaki, gondterhes ábrázattal járt-kelt a család, egy cseléd ha beteggé vált, nem egyszer szidta, legalább is gondolatban a paraszt apja istenit a birtokoló. Míg hűvös szobában aludtunk délutánonként rekkenő nyáron, aratott és csépett a cseléd, ha jött egy vándorló paraszt munkát keresve, szemrebbenés nélkül elküldöttük, elmentünk testületileg és szinte a pocsék ünnepélyességet emelven évszázó vizsgákra a tanyai és a falusi iskolákba, ahol legjobb esetben buta verseket tudtak csak szavalni a halálraremült gyerekek. A paraszt-asszonyok, akiknek kisgyerekeik benn éppen vizsgáztak, kint szorongtak a nyitott ablak előtt az udvaron, a falu prominensei, jegyző, pap, földesur bent ültek és jóakarattal mosolyogtak a gyerekek kinlódásain. Ha valaki a kastélyokban vagy uriházakban megöregedett, meleg kályha mellett üldögélt, pipázott vagy csiribiri likőröspohár aljakat horgolt a cseléd ha kidült a munkából, néha husz, huszonöt, néha negyven vagy ötven esztendei szakadatlan munka után, kielégítés nélkül, felmondott neki a gazda, mehetett nyugállományba, sokszor fiatalkoru hozzátartozói nyakára, kellemetlen koloncnak és gyűlöletes tehernek. Ha meghalt az ur, szomorúan huzta a cigány, a temető közepén kapott örök nyughelyet, bizony megtörtént, hogy cselédlányok törvénytelen gyerekeit ki sem kísérte a temetőbe a pap, cigányt, szegény parasztot pedig, míg le nem fizették neki az öt koronát, addig el sem temette. A nép között éltünk, amíg jól, addig gondtalanul és megelégedetten, amikor rosszul, kinlódva és keresve a kapcsolatokat. De sohasem úgy, ahogy roszul, kinlódva és keresve a kapcsolatot. De sohasem úgy, ahogy jövőre, népre és

mondjuk, „megbízásra” gondolva élni kellett volna, hanem mindig igaztalanul, belátástalanul, lelkiismeretlenül és gyökértelenül.

Nagyapám uriháza Hevesen állt, ő legfeljebb csak gyerek és ifju korában élt Dormádon, a család elmúlt férfitagjai közül a cigányok legjobban mégis reá emlékeznek. Duhajkodó életmódjában ő volt, aki a legközelebbi vonatkozásba került a cigányokkal. Most délután, a lebegő, mindig sulyosbodó tavaszi porban a „cigánysor” felé barangolok. A falu egyharmada cigány, apró vályogkunyhókban élnek, alig nagyobb területen, mint a falu huszadrésze. Bár azt hiszem, hogy még ez is tulzás, a terület, amelyen ez a cigányfertály elterül, alig nagyobb, mint egy módosabb paraszt házatája. Ezen a területen van összezsúfolva ötven-hatvan vályogkaliba, minden kalyibában két-három család él, néha nyolc, tiz személy. Most, ezen a kora tavaszi napon rongyokba burkolózva, mezteláb, a meztelenséget éppen csak hogy takarva üldögélnek a liceumbokrok alatt az emberek. Serdülő lányukat tetvezik a napon az asszonyok, gyerekek meztelenül hemperegnek kutyákkal a lebegő porban, tiszta afrikai kép. Földbevert lécdarabhoz kötözött sovány tyuk kaparja a szemetet.

Ez a fajta talán még nyomorultabb, mint a falusi paraszt. Emberi magatartása sohasem volt példamutató, mintegy fullajtárjai voltak az uraknak, olyan fullajtárok, udvari bolondok, akik pár bankóért mindent megcsináltak. Iskolába hogy eljárt volna egy cigánygyerek, az egyenlő volt a csodával, igaz, hogy cipőjük sem volt, ma is az a helyzet, hogy telen cigánygyerek nem jár be a faluba, késő ősztől kora tavaszig ki sem mozdul a házból, mert nincs se cipője, se használható ruhája. Felőtt cigánnyal is megesik manapság eféle, egy szál gatyában üldögél hónapokon keresztül a vaskályha vagy a kemence mellett kis vályogkalyibájában, az asszonyok koldulásából él. Tavasszal rossz zsáknadrágban, mezteláb elmegy napszámba, ha kerül gödörösás, a gödörösáshoz, még a muzsikus cigányok is, akik ezt valaha semmi pénzért meg nem tették volna. Ijedt tekintettel néz a barangolóra, egy, évszázadokon átvert kutya-fajta alázatával és gyámoltalanul.

Bizony, ez a fajta a falun, az uri nemesség oltalmazatlan árnyékában sok mindent megélt. Alig tapasztalt valaha emberhez méltó bánásmódot, agarakkal, füttyölős zsidóval állt egy nívón, azoknak a biztonsága és céltudatossága nélkül. Karikatúrájává vált az embernek, holmi pojácává üsüllyedt, elválaszthatatlan kiegészítőjévé egy különben is torz és komisz világnak. Ha kellett, parancsszóra fára mászott, magam is láttam még ezeket a cigányokat, fára mászott és ott hegedült, féllábra állt és ugy pikulázott, az urak büntetlenül fejükre tették a szemetesládát és bizonyos alkalmakkor ugy muzsikáltak. Emberhez méltatlanul kitarítottak ebben az állapotban, jó képet vágtak hozzá pár bankóért, amit duhaj mulatozók homlokukra vagy böngőjük hasára ragasztottak. Miféle magatartás fejlődhetett volna ki bennük egyéb, mint ami kifejlődött, amikor arra is kényszerítették, hogy meztelenre vetközzenek — uri virtusnak számított eféle gusztustalanság! — és meztelenül asztalra állva hegedüljenek. Földre hevertették őket mulatozásokkor, hogy ugy játsszanak. Ha eljött az étkezés ideje, disznóknak kimosott vályujába öntötték ennivalójukat, azt ülték körül a cigányok és abból ettek, az urak hallatlan mulatozására. Öt forintért felmásztak a tetőre, bebujtak a kéménybe, leereszkedtek a kutba, ők voltak azok vagy a fajtájukból valók, akik pucolták a falusi pöcegödöröket, megnyuzták a döglött lovat, agyonbunkózták a veszett kutyát, és hajtották gondtalan vadászatok alkalmával a nyulat.

Csoda-e hát, ha még ezekből a megtelepedett fajtából sem lett egyéb,

mint hétrétgörnyedő, ijedtszemű és minden uri kívánságot pár odavetett garasért készségesen kiszolgáló szolganép, aki amellet még nyomorultul is élt és fel sem tudta ruházni magát. Cselédnek nem ment el sohasem a cigány, alig elképzelhető, hogy lettek volna cigány béresek, kocsisok, cselédek, földjük sohasem volt, legfeljebb ha napszámba jártak. Csoda-e ha a könnyebb végét fogták a dolognak, már amennyire az elterjedt cigányanekdoták azt szavahihetően példázzák, és inkább éheztek, mintsem dolgozzanak. Csoda-e ha dögöt, romlott hust ettek ezek a cigányok, ha vadházasságban éltek, ha karikatúráját prezentálták a polgári életnek, egy olyan környezetben, amely mást, mint karikatúrát egyéb vonatkozásokban különben sem prezentált.

Ha annak idején akár nálunk, akár bármelyik környékbeli tanyán vagy gazdasági udvaron megdöglött egy ló, felfujódott egy tehén, megjelentek a cigányok, elvitték a majdnem egész dögöt és abból éltek, amíg csak benne tartott. Döglött tyúk, döglött liba vagy kacsa, mindennapos volt a faluban, parasztházaknál is, vészben elhullt disznó, bizonyos sorssújtotta időkben az is, a cigány mindent elvitt és mindent megevett. Ha néha kijött a faluba a járásorvos és leöntötte karbolla a dögöt, majdnem hogy lázadás tört ki a cigánysoron, átkozták az orvost, hogy őket az élelemtől megfosztotta. „Nem árt a cigánynak semmitem” — így vélték általában az urak és a parasztok, mégis nem egyszer megesezt, hogy vész ütött ki a cigányok között is, legutóljára abban az időben, amikor még kisgyerek voltam. Kolerajárvány pusztította a cigánysort, hónapokon át le volt zárva a községi út, fuvaros, utas a falun át nem haladhatott, minden járműnek nagy kerülőt kellett tennie.

Erkölcseikben is módfelett szabadosak voltak, részegesek, kártyások, asszonyaik prostitúcióra hajlamosak, minden közösségből kiszakadók és néppel szolidaritást alig vállalók. Az urak módjára ők is büdös parasztnak nevezték a cselédet, ha gazdasági helyzetükben annál még alacsonyabb nivón is állottak, életformájukban az urak életformáját karikírozták. Sohasem jártak parasztosan, cigánydivat szerint öltözködtek, ami a paraszt viselettől távol és az uri viselethez közelebb állott. Kupecok hordtak csak csizmát, gatyát is csak öregebb, vándorló cigányok. Ezek a falusi cigányok girardikalapot viseltek, ha muzsikálni mentek zsakettot fekete nadrággal és sárga cipővel, ha dolgozni, rongyokat, inget és nadrágot.

Ez a különben képes fajta, amelynek az érdekeit soha senki nem védte, amelyet csak bolondozásra, méltatlan pojjácskodásra használtak fel az urak, maguk a parasztok is sokszor, kénytelen volt szélhámoskodással, csirketolvajlással, hamiskártyázással, kupeckodással keresni meg a kenyerét, gyerekeik elkerülték az iskolát, ha ugyan sokszor amiatt nem mentek, hogy nem volt sem cipőjük, sem ruhájuk. Környezetük, magatartásuk lehetett ostoba anekdotázók és dilettáns szociológusok vagy szépirók előtt romantikában bővelkedő, de épeszü ember előtt sohasem lehetett egy egészséges népi közösséghez méltó. Elmultak az idők, amikor gondtalanul húzhatta a cigány, nincs ma már kedve fára mászatni a mulatozóknak a zenészeket, a lovakat, teheneket, ha megdöglenek általában disznókkal falatják fel falun, ritkább a vadászat is, ami a cigánynak megmaradt, az a nyomorusága, alacsonyrendű magatartása, betegsége és tudatlansága. Senki sem adott alája talajt, senki nem tanította, senki sem nevelt belőle embert, mi, vezetőik és birtokolók többek között ezt is elmulasztottuk. Hiába zabált vályuból, abban a reményben, hogy ha már vályuból zabál, ez az állapota mindég megmarad, a cigány is odajutott, hogy már a dögből sem jut neki elég mit ennie.

Hiányos lenne, ha ebben a fájó önmarcangolással telített dolgozatban nem térnék ki a megmaradt ház dűledező istállóiban füves szénát harapósovány lovakra, szomorú tehenekre, óljukban turkáló disznókra és a szemétkaparkodó tyukokra, a csenevész gyümölcsfákra, amelyek sorvadnak a kavicsos és agyagos talajon és a szürkés-kék forró égre, amelyből egész nyáron át nem esik egy szem eső. Délután van és éppen esznek a jószágok, a tehenek, disznók és lovak. Lovak és tehenek elé répát dob a cseléd, megapritva vagy egészben, leszórva egy maréknyi korpával, nem tejes tehenek ezek és nem is erős munkára hivatott lovak, a ház belső-szükségeit fedezik csupán tejükkel és munkájukkal. Egyszerűen megy ez az etetés, ha megkapták a lovak és tehenek az abrakot, akár ott is lehet őket hagyni, hogy csendben harapjanak és kérődzenek. Nem így áll a dolog a disznókkal. A nagy, üresen álló magtár mellett áll a disznóól, benne néhány darab süldő, hizásra hivatottak. Ezekre már vigyázni kell, jön is zsákkal és vederrel egy ember, a zsákban korpa és dara, a vederben meleg víz, hosszú vályuban keveri a disznók részére moslékkukat. Tüledkednek a disznók, egymást lökdösve kerek orrukkal, elcsuszva és meghempergve a sárban. Hizékonyaknak éppen nem mondhatók, kinlódás csak az efajta hizlalás, és a faluban egyáltalán nem általános. Volt idő, amikor minden valamirevaló paraszt hizlalt, minden cseléd, néha eladásra is, még cigányok között is akadt, aki felnevelte télire disznócskáját, az utóbbi években már a ház szükségleteit biztosító hizlalásnak is vége szakadt. Darával, korpával hizlalni kinek áll ma módjában, ha módjában is állana valakinek, tiszta ráfizetés, öreg, beteg lovakat vesznek vásárokon, azokat levágják és ezeknek az öreg lovaknak a húsvál hizlalják a disznót. Vásárokon van öreg és kifáradt ló éppen elég, 15 pengőért már kapni egy efajta vén lovat. Olyan lovakat természetesen, amilyenek már cigánykucpecoknak sem kellene. Turkálnak a kevert moslékban a disznók, tüledkedve és gyors habzsolással. Az ügyetleneknek helyet kell szorítani, nehogy az evésből kimaradjanak, vigyázni kell mindég valakinek, nehogy az erőszakosabbak elmarják a vályutól a gyengébbeket.

Végzetes jelképei mutatkoznak a pusztulásnak ebben a környezetben, még a környezetnek az állatvilággal, a természettel és a vegetációval kapcsolatos vonatkozásaiban is. Egy csipás kutya, kiszáradt és éhes nyulaktól télen megrágott gyümölcsfák, poros levegő és tifuzos víz, korai sötétség, sár, járhatatlan dűlőutak, mind, mind egy eltévedt világ jelenlétét jelképezik. Még ez a sivatagi temperatura is, amely nyári hónapokban enyhülés nélkül hevíti a levegőt. Alig látni az utak mellett néha egy sor fát, erdőt sehol. Fák is, amik ezen a vidéken valamennyire prosperálnak, akácfák, terméketlen fa ez, nem hoz gyümölcsöt, mintha a természet is a nép ellenségévé vált volna évszázadokon át, a természet és maga a föld is, nem nevel bokrot vagy fát, ami hozna tápláló gyümölcsöt. Sehol egy tó, egy ér vagy patak, vízhiányban szenved a vidék. A vegetáció még Pesten is dusabb az aszfalttal körülöntözött sétatereken, mint ezen a vidéken.

Földhozamból, munkából megélni ezen a vidéken alig elképzelhető. Akik fizetést kapnak, vagy jövedelmet huznak, tudják a „nivot” még valamennyire tartani, a jegyző, a tanító és a pap, egyszóval a közfunkcionáriusok. Ezek ha késve is, ha zálogolás útján is, de megkapják a fizetést. Tanítók, jegyzők és falusi papok kilencven százalékban parasztnak ivadékaik, a parasztoktól mégis elkülönített életet élnek, hivatalos vonatkozásokon túl alig érintkeznek a paraszttal, „uri” passzióknak hódolnak, Vadásznak, stb. Mondják, párbér beszédése idején, ha gabona nem is, de dunyha, pehelypárna, sublót, egyéb butordarab gyűl össze a község háza

udvarán, egyházi adóban lefoglalt tárgyak, használati becsen kívül másféle értékkel alig rendelkezők. Ha jön ilyenkor egy eső, kint ázik és rothad a lefoglalt butor, párnahuzat és dunyha, elbitangolódik, teljesen tönkremegy, mielőtt kiváltanak. Megtörtént, hogy egy ilyen eső alkalmával minden párbérben összeszedett holmi teljesen elrohadt, nem látta sem zálogolt, sem zálogoló semmi hasznát az ezekuciónak. Különben is ezek az összeszedett holmik eső nélkül is elpusztulnak, mert hogy kiváltsa lefoglalt eszközeit, arra pénzzel nem rendelkezik a paraszt, ha árverésre bocsátják a lefoglalt butorokat, arra meg már lojalitásból sem akad vevő. Ilyenkor raktárba kerülnek a holmik, és ott mennek tönkre idővel.

Lassan megyünk végig a kerten zöldelő salátapalánták között anyámmal, a nagy kert közepén álló kupacba hordott dombocska felé. Ez a kilátó domb. "Valamikor filagória díszítette ezt a dombocskát, befuttatva vadszőlővel, farkasszemű szilvafa árnyékában. A filagória oszlopai elkorhadtak idővel, tetejét elhordta a szél, míg végül az egész összedűlt. Anyámnak járása bizonytalan, keze és feje reszket, akár a gránátnyomásosoké. Bizony, nem áll módjában gyógyíttatni magát, állapota romlik kilátástalanul. A dombocska tetejéről átlátni az egész vidéket. Valamikor ezen a dombon állt szépapám, onnan nézte a tavasszal párolgó, télen hófedte földeket. A kert végiben állott a kripta, egy kőhajításnyira ettől a dombocskától, ennek a kriptának a tetején heverészttem gyerekkoromban, könyvvel kezemben, szemlélve szünidőben a réteket. Ezen a kriptatetőn ismertem meg Darwint, Haeckelt, Weiningert, itt olvastam Flaubert, Bródyt, Adyt, Babitsot, Cervantest, Franceot és Diderot. Ennek már van vagy husz éve, azóta a kripta is összedűlt, mintegy rémisztő szimbólumképpen.

Ebben az időben még korán hűvösödik, szél kavargatja a port, mielőtt lemenne a nap. Bőrözödnék a kis tócsákban összefolyt vizek és pattognak a fák. Néhány ház kéménye, a dombról látni lehet, füstölög, talán a kemencékben kenyeret sütnék. Mi lehetett volna ebből a földből, ha dolgozunk, ha haladunk korral és idővel, ha emberhez méltó magatartást tanusítunk természettel, emberrel és állattal, ahelyett, hogy kötelességet és hivatást mulasztunk. Mi lehetett volna a népből, ha az orvost, amikor a körzetbe kijött, ahelyett, hogy megvendégeltük és szép szóval tartottuk volna, aminthogy történt, kizavartuk volna, hogy menjen és gyógyítsa a beteg embert és állatot. Egészséges lett volna a nép, nem pedig satnya és kórságokkal terhes. Mi lett volna ebből a népből, ha nem szalasztottunk volna a mindenre kapható néptanítóért, hogy hagyja abba a tanítást, zavarja szét a sok buta gyereket és jöjjön kártyázni, mert hiányzik egy partner. Mi lett volna, ha értelmes könyveket adunk a nép kezébe, százesztendő s naptárok, kalendáriumok és ponyvafüzetek helyett, kongregációs könyvecskék és nótáskönyvek helyett. Mi lett volna, ha mi magunk is haladtunk volna a korral, szabadságot biztosítottunk volna, szellemi, kulturális és gazdasági szabadságot elnyomatás helyett. Mi lett volna, ha megtanultunk volna építkezni, mi magunk is, és megtanítottuk volna építkezni a népet. Egészséges környezetet teremtettünk volna embernek és állatnak, erős lenne a nép és egészséges a barom. Mi lett volna ebből a népből, ha nem kocszmákat építettünk volna számukra, hanem kórházat, könyvtárakat és klubokat, mi lett volna, ha nem dicsőítjük intézményesen a hazugul értelmezett virtuskodást. Mi lett volna, ha földet adunk a népnek, ha nem zsaroljuk ki embertelenül a cselédet, ha nem készítjük olyan magatartásra, hogy kivész belőle az önbecsülés.

Marcangoló bűntudatot érzek, elszállt korok birtokolóinak magatartása és felelőtlen mulasztásai miatt, magam fajtájának semmirevalósága

miatt, hiába kutatok a levegőben levendulaillat után, csak bűzt sodor a domb körül a szél. Boldogok a halottak, nyugodtan pihennek a sárban, hogy semmibevevésük, aluszékonyságuk, ellentállásuk kor és eszmék iránt, hogy mit eredményezett, népben és saját fajtájukban is, abban nem gyönyörködhetnek. Érzem a bűntudatot, és bizony alig áll módomban közösséget vállalni a jelen állapot okozóival. Ami itt van a házban és a faluban, tágabb értelemben a környéken és az egész országban, szegénység, betegség, pusztulás, egy népet és egy értelmiséget nyomasztó gond alatt tartó állapot, ezért mind felelősek vagyunk. Mi ástuk meg magunk részére a gödröket, mi magunk kerítettük körül magunkat gonosz határokkal, mi pusztítottuk ki az utakról a fákat, folyók mellől a füzeseket, csoda-e hát, ha elkerüli vidékünket a meleg eső? Nem tanítottunk, csoda-e hát, ha magunk is tudatlanok maradtunk és eszméink kétségbeesően egy elmúlt világból valók? Nem osztottuk meg a földet nincstelennel, nem segítettük emberséges élethez a parasztot, csoda-e hát, ha magunk is elszegényedtünk? Betegséget nem gyógyítottunk, csoda-e hát, ha átcsapott a kerítéseken a betegség és bennünket is megfertőzött bacillusai-val. Amig csak bort ittunk, hagytuk és néztük, hogy tifuszosokká válnak a kutak, de amióta ráfanyalodtunk a vízre, már a kutak sorsa is érdek. Így van ez az utakkal és a sötétséggel is. És még mindig csak hallgatunk. A bűnösök hallgatása a miénk, a bűnösök hallgatása és bűntudata és legfeljebb még a halál.

*

Lassan esteledik. Így, estefelé, amig élt, söpörte fel az első udvart az apám, felkavarva az udvar bokrai és törpefenyői között a szemetet. "Ezt sohasem mulasztotta el, már természetesen tavasztól őszig, amikor még nem süppedt a talaj. Ha nem volt lucskos idő, télen is söpört, söpörte a havat és hangos kiáltásokkal zavarta el maga körül a játszadozó kutyákat. Most egy kis gyerek söpör, alig tizennégy éves, udvaros gyerek, bár minden nap söpör, mégis alig bir a szeméttel és a porral. Most félreáll, mert előáll lassan a kocsi. Anyám kis kézitáskába ennilót pakol, sohasem tudhatja az ember, milyen hosszú és kalandos is lesz az ut, ki mikor ér célhoz, sohasem tudhatja az ember, hogy az utas célhoz ér-e vagy megunja az utazást, megfordul és visszakerül. Felszállunk a kocsiba, ugyanaz a kocsi ez, mint reggel, a „hintó”, két lámpása közül csak az egyik ég, a másikkól talán kifogyott a gyertya vagy mert az ablaka kitört, meg sem gyújtotta a kocsis. Türelmesen várnak az indításra a lovak, nem emelgetik patáikat, nem rázzák és csörgetik a zablát, láthatólag unják az éféle céltalan járás-kelest, ahelyett, hogy kedvesen ijednének, csak állanak szomorúan.

Sötét a falu és sötét a rét is, amely mellett a faluból kiérve elhaladunk. Sötét a temető is, csak sejti az ismerős, hogy merre van, egy, fával gyéren beültetett dombot lát csak a szemlélő, legmagasabb pontot ezen a környéken. Sárban és mocsokban hevernek itt egymás mellett urak és parasztok, cselédek és birtoklók, hogy gyűlölködés híján-e vajjon, ki tudná azt megmondani? Egyenesen halad az ut, sötét ut ez, ki tudja merre visz? Messzire egy sor pislákoló lámpa látszik, ez már Füzesabony. Szegényes világítás, éppen csak arra való, hogy jelezze az irányt, azt is csak világosabb éjszakákban, sötét ködben még a nyilegyenes ut dacára is eltévedhet az ember. A fertőkben békák tanyáznak, hangos lármájukkal köszöntik az éjszakát, szükös és szegényes pocsolyájukban elmerülve, igazi szegény békák, a pocsolyákban is szükmarkú természet mostoha gyermekei.

A fáradt lovacskák gyors futásba kezdenek, amikor már kiért a

faluból a kocsi. „Im, mi veszítjük el őt, átkos vérből eredett faj. S vad-állatok tanyája lesz e föld megint.” — ~~dudolja~~, dudolja a széllel Horácius. — Mit kell tenni, e, nagy bajtól hogy megmeneküljünk? — ezt kérditek mind, <a jobb rész kétségkívül. Ime, fogadjátok szavamat: mint Phocea népe. Megátkozván hazája földjét s tűzhelyét. Mind kivonult, erdők vadjának hagyva tanyául Saját lakát s az istenek templomit, Ahová lábunk visz, menjünk, hova tengerek árján Ragadnak a dél vagy nyugat fúvalmai. Mért habodtok hát Hajóra szállni, jósjelünk ha kedvező? Ámde megesküdjünk, haza térni tilos, míg a szirtek felszállva nem repülnek a tenger szí-
nén. Mig tengerfokká nem lesz a nagy Appeninus, S természetellenes kéj
mig nem párosít Oly életű két fajt, mint a tigris meg a szarvas, A vércsé-
vel mig nem szeretkezik galamb, Mig bizalommal a marha sem féli a sárga
oroszlánt... Erre megesküdvén s minden gátjára az édes Hazajutásnak,
induljunk mindannyian, Vagy legalább a művelt, jobb rész: a botor meg a
gyáva Csak nyomja átokverte fekhelyét tovább. Am ti erős lelkek, ne ke-
seregetek asszonyi módon, Im ránk vár a világ nagy tengere, rajta, sies-
sünk Dus szigeteknek áldott, szép mezőire!” — így dudol a pusztai szél-
lel Horácius, vajjon van-e, aki meghallja ezt a dallamot vagy mindenki
fejére húzza védő takaróját és mig a távoli, ijesztő fények felé rohan a
kocsi, ijedtek módjára megbujik a takarók alatt?

A fertőkben kuruttyolnak a békák, már a két falu között fut a kocsi, a kis lovacskák is mintha megszokták volna a tempót, most eszeveszett vágatásba kezdenek. Talán a kocsis suhintott nyakuk közé, felvágna, jobbra-balra rángatva ezt a „hintónak” nevezett alkalmatosságot? Sötét az országot, ezen ki tájékozódhatik? Feleségem mellém bujik szorosan, fél, idegenül érzi magát ebben a vak uton rohanó kocsiban. A pislákoló lámpás bizonytalan fénye alighogy megvilágítja az utat, hajt a kocsis, sejti-e vajjon, hogy mire gondolunk? Ráz és ugrál a kocsi, fiatal feleségem szorosan átkarol. „Félek”, — mondja és valóban érzem kezének ijedt remegését. Neki pedig nincs mitől félnie, nincs rá módja, hogy őt is kinozza egy rémisztő büntudat, hisz az ő nagyapját, ivar és fajtaóseit, nem valami keztyűs kézzel kezelték a hozzánk hasonló urak, de még benne mindig megvan a paraszti szülők ijedtsége. Vadul rohan a sötét ország-
uton a kocsi, a messziben pislákoló kis fények felé. Ugrálnak a lovak, talán a kocsis rángatja eszeveszettül a kantárszárat, amint sötét árnyé-
kával fenn ül a bakon. Ki tudja mire gondol, miféle emlékek kísértik, miféle emlékek és leszámolások. Mindenesetre nem csodálkoznék rajta, ha takaróstul, pakkostul az iszapos árokba forditaná a kocsit, utasostól is természetesen, ha már másképpen nem is, de eképpen számolva le egyen-
lőre és jelképesen és fajtája nevében a földet, népet, szabadságot és kul-
turát, öntudatot és megbecsülést halott hamu alatt tartó állapotokért.

REGE EGY RÉGI GYÁRRÓL

Irta: GEREBÉLYES LÁSZLÓ

1.

Künn, Külső-Óbudán,
kocsi házikók között,
amelyeket korom,
s esővíz ötvözött,
Ugy áll egy gyár sután,
némán és roskatag,

akár birák előtt
egy ványadt, bamba rab.
Ugy látni messziről,
rajt' a halál jegye!
sebzett sok ablaka,
s már nincsen füstje se.